

Orosz László*

**„a birodalmi német gyermekeket [...] Magyarország régi
becses kultúrájában jártassá teszik”**

A budapesti Németbirodalmi Iskola, 1908–1944

*“TEACH THE CHILDREN OF THE GERMAN EMPIRE [...] ABOUT
HUNGARY’S OLD AND DISTINGUISHED CULTURE”
THE BUDAPEST SCHOOL OF THE GERMAN EMPIRE, 1908–1944*

ABSTRACT

The Budapest-based Reichsdeutsche Schule (School of the German Empire) was a popular and distinguished school during the interwar period. Originally founded as a school for the children of German citizens temporarily based in Hungary for business or diplomatic reasons, children of other nationalities were soon allowed to enroll, including Hungarian children from the beginning of the 1920's. The school became extremely popular among the bourgeois families of Budapest, and the Jewish residents of the city also preferred sending their children there. The institution, which was characterized by its international atmosphere, tolerant spirit and complete lack of political extremism, taught its students European perspectives and ways of thinking, in addition to providing an acknowledged high quality Hungarian education. The numerous graduates who would go on to leave their mark in a variety of fields were a fitting testament to the high educational standards of the school. The teaching staff consisted mainly of open-minded and tolerant pedagogues (according to later descriptions by students), so much so that when education reforms were introduced following Hitler's transition to power, German teachers requested transfer to the Budapest-based school, where they would enjoy greater academic freedom and try to stay until better times. Moreover, they consciously sought to avoid acting and behaving as point men for the German Reich. Their treatment of Jewish students provided the best testimony to what degree their thinking did not conform to circumstances in Germany. On more than one occasion the school found itself in open conflict with the leadership of Nazi Germany. For example, in 1944, on the heels of the German occupation of Hungary, the school bravely stood up in defense of its Jewish students (by administering matriculation exams early and by hiding students in the basement of the school building). Such conduct had contradicted the smear campaigns that occurred after WWII. The 2004 Hungarian Film Festival awarding-winning documentary film about the school was a step in rehabilitating its reputation.

* Dr. Orosz László PhD, tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest

1. Az intézmény emlékezete

A két világháború közötti időszakban Budapesten működő közoktatási intézmények között vitathatatlan tekintéllyel rendelkezett a fővárosi birodalmi német kolónia iskolája. Nyilvánvalóan ez vezette a korabeli Budapest polgári elitjét arra, hogy a századforduló után létesített, eredetileg csupán a hazánkban ideiglenesen, gazdasági vagy épp diplomáciai posztokon kiküldetést teljesítő német állampolgárok gyermekeinek képzését szolgáló intézménybe saját csemetéit is beírassa, ahol aztán azok – koedukált¹ osztályokban – az elismerten magas színvonalon közvetített magyar műveltség mellett az európai látókört és szemléletmódot is elsajátíthatták. A Pesti Naplóban 1932 nyarán megjelent cikke tanúsága szerint Karinthy Frigyes is ide járatta fiát. A kor viszonyainak ismeretében az ember persze fölkapja a fejét. A neves író tán nem érezte a Németországban előretörő militáns szélsőjobb veszélyét, esetleg épp azzal akarta megismertetni és személyes tapasztalatok révén elrettenteni tőle a cikkben megidézett fiát, Cinit?² Valójában igenis tájékozott volt ő a magyar fővárosban működő Németbirodalmi Iskola szellemiségét illetően: „[...] nagyon kitűnő iskola ez” – tudósít döntése motivációjáról Karinthy a lapban. „Az egész fölött a legjobb értelemben vett német humanista világszellem lebeg, a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül. Van külön magyar oktatás is és nem vettem észre, hogy a magyar művelődés tekintetében visszamaradnának a gyerekek a hivatalos oktatási nyelv keretei közt.”³

Az oktatás színvonaláról az iskola által kibocsátott, s később az élet legkülönbözőbb területein nyomot hagyó hírességek nevei tanúskodnak: mások mellett Darvas Iván, Gimes Miklós, Halász Előd, Kende Péter, Kornai János, Magyarai Beck Vladimír, Markó László, Rényi Péter, Sattler Tamás, Székely Éva, Szentágothai János. E nevek némelyike abban a tekintetben is igen beszédes, hogy a főváros zsidó lakossága is preferálta az intézményt, föl egész a zsidó nagypolgárság elérhetetlen gazdagságú családjaiig. Voltak időszakok, amikor az iskola tanulóinak 40%-a zsidó származású volt.⁴ Dénes Miklós, Karinthy Frigyes egykori titkára így emlékezett minderre az 1980-as években: „Cini egyszer hazajött az iskolából és megkérdezte: – Mondd Apa, ha az ember megöregszik, zsidó lesz belőle? – Honnan veszed ezt a marhaságot? – Mert nálunk az iskolában mindenkinek a nagyapja zsidó. Mire Karinthy: – Mondd azt, hogy a tied néger.”⁵ Megerősíti mindezt Cini osztálytársa, Endrei Walter, a későbbi neves ipartörténész is, mikor azt állítja: „A németek védelmében el kell mondanom, hogy a náciizmus nagyon későn vonult be az iskolába. Érettségiig, sőt '39 után sem volt igazi zsidógyűlölet. [...] Szellemiségük ellenére kellett Hitlerjugend szervezetet alapítaniuk a németek számára.”⁶

Ilyen körülmények között annál szembeötlőbbek az iskola szellemiségének bemocskolására a II. világháború után azonnal megindult próbálkozások, egyebek mellett pl. a Szabad Népből 1947 tavaszán olvasható sorok: „Ide, a németbirodalmi iskolába járatták csemetéiket a város minden részéből azok az úri szülők, akik

*a németiség iránt szédült rajongásukban nem bánták, ha tömény náci-szellemmel itatják át a fogékony lelkeket.*⁷ A rehabilitálásra valójában csak a rendszerváltás után kerülhetett sor, amikor a hírnevet szerzett egykori diákok közül mind többen emlékeztek vissza szeretetteljes szavakkal az ott töltött évekre,⁸ az egykori alma matert nemcsak hogy elhatárolva az ordas eszméktől, de – mint ahogy Székely Éva tette 2003-ban, a Népszavában – zsidó származásúként is „*ideális közösség*”-ként bemutatva azt.⁹ A legtöbbet azonban Papp Gábor Zsigmond filmrendezőnek köszönheti az iskola emlékezete, aki remek (2004-ben, a 35. Magyar Filmszemlén díjnyertes) dokumentumfilmet szentelt a témának.¹⁰

2. Az alapítás körülményei

Milyen körülmények között született meg e nagy jelentőségű, bár rövid életű iskola?

A századforduló táján hosszabb-rövidebb ideig Budapesten hivatali szolgálatot teljesítő birodalmi német állampolgárok számára komoly fejtörést okozott, hogyan tudnák hazatértek után gyermekeiket visszaintegrálni a német oktatási rendszerbe, illetve pótoltatni velük az otthoni tantervek követelményrendszere kapcsán törvényszerűen mutatkozó hiányosságait. Épp ezért a mégoly neves budapesti iskolákat is inkább mellőzték. A lehetőséget számukra az hozta el, amikor a budapesti németajkú református közösség¹¹ lelkipásztora, Richard Klar¹² 1908-ban kijárta a kultuszminisztériumnál, hogy – egyelőre még csak – megtűrjenek egy magániskolát, pontosabban annak egyetlen Németországból idehozott tanítóját, a birodalmi német szülők 16 gyermeke számára.¹³ A kéréssel és az engedélyezéssel kapcsolatos közhangulatot jól dokumentálják (persze habitusuk függvényében) a korabeli lapok (Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Népszava), melyekből világosan kiolvasható a németországi pángermán köröknek tulajdonított törekvésekkel szembeni – olykor hisztériáig fajuló – elutasítás,¹⁴ továbbá pontosan rekonstruálható a székesfőváros közgyűlésében lezajlott engedélyezési vita és a jogkörök szélesítésével kapcsolatos ügymenet is (Fővárosi Közlöny, Belügyi Közlöny, Hivatalos Közlöny).¹⁵

1910 szeptemberében aztán Zichy János kultuszminiszter hivatalosan is engedélyezte az intézményt, az 1912/13-as tanévről pedig már az első nyomtatott „Jahresbericht” is napvilágot látott. Az iskola az 1910-es évek elejétől jelentette meg évkönyveit, melyek legteljesebb gyűjteményét (kisebb megszakításokkal az 1913/14-es és az 1936/37-es tanévek közti időszak anyagát) az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum őrzi. 1913 tavaszától más külföldi államok német anyanyelvű polgárai is beirathatták gyermekeiket¹⁶ (a magyarok majd csak 1923-tól,¹⁷ külön kultuszminiszteri engedéllyel): a tanulók száma az év végére 90-re ugrott.

Az oktatás ekkor még a német református gyülekezet Alkotmány utca 15. sz. alatti épületében folyt, majd az 1913/14-es tanév kezdetétől a Kálmán u. 10. sz.

alatti bérházban. Végül az iskolát működtető egyesület (Verein „Reichsdeutsche Schule”) hivatalos elismerésével¹⁸ párhuzamosan kerülhetett sor 1917 februárjában egy saját iskolaépület megvásárlására a Damjanich u. 4. sz. alatt, ahol is az év szeptemberében kezdődhetett meg az oktatás.¹⁹ A 9. évfolyam elindításával az 1915/16-os tanévtől kezdve középiskolává bővült az intézmény, a tanulósám pedig nemsokára a kétszázat is meghaladta. A forradalmak éve, együtt a szénhiánnyal és a spanyolnátha-járvánnyal nemcsak a diákok létszámát felezte meg, de egy csaknem teljesen új tanári kar verbuválására is szükség volt az 1919/20-as tanév kezdetén. A gyors fejlődés nyomán a magyar kultuszminiszter, Vass József és a budapesti német követ, Fürstenberg-Stammheim²⁰ közös megállapodása alapján – az 1921/22-es tanévtől kezdve – a németbirodalmi iskola keretében egy négyosztályos elemi (I–IV.) és egy nyolcosztályos főreáliskola (V–XII.) működött.²¹ A húszas évek közepére aztán – egyidejűleg a magyar állampolgárságú gyerekek felvételének lehetőségével (1923) és a 12 osztályos „teljes értékű oktatási intézménnyé” válással (1924) – az iskola számára eljött a felemelkedés és a prosperálás időszaka. 1925-ben a tanulók száma átlépte az ötszázat, ugyanebben az évben pedig az intézmény kiállíthatta az első érettségi bizonyítványt.²² Népszerűsége olyan magasra emelkedett, hogy még a borsos tandíj ellenére is évről-évre túljelentkezés mutatkozott, ezért aztán az 1928/29-es tanévben beiratkozottak diákoknak az 1939/40-es tanév végén érettségit tett (XII.) évfolyama volt az utolsó, ahol csak egyetlen osztály alkotott egy évfolyamot, az 1929/30-as tanévtől kezdve ugyanis a nagy túljelentkezésre tekintettel már évfolyamonként két osztályt (a és b) indítottak el.²³ Mégis nem egyszer kényszerült az iskola a napilapokban közzétenni az éves tanulói létszámkeret beteltét: „A német birodalmi iskola iránt a fővárosi szülők körében az idén olyan nagymértékű érdeklődés volt, amilyen az iskola fennállása óta nem fordult még elő. [...] A német iskola igazgatósága közli, hogy az idén a felvételeket, illetve beiratásokat teljesen befejezték és az iskola nem képes a jelentkezők nagy részét befogadni.”²⁴

E változásokkal olyan kötelezettségek jártak együtt, amelyek a tantervre vonatkozó mélyreható módosításokat tettek szükségessé. Az iskola – magyar nemzeti-ségű tanulói érdekében – a többi magyar középiskola diákjaiéval azonos mértékű ismereteket kellett nyújtson a magyar nyelv, irodalom, történelem, földrajz területén. Elsősorban a magyar nyelvnek kellett az eddigiekhez képest nagyobb érvényt szerezni, ily módon a magyar mint tantárgy heti óraszámát két és félszeresére (12-ről 31-re) emelkedett,²⁵ s az évtized során még tovább nőtt. A magyar tematikájú foglalkozásokon részt kellett vegyen az iskola minden osztályának minden tanulója, tehát a nem magyarok is. Ebből – bár az említett tárgyak kivételével a tanítás nyelve természetesen a német volt, s a tankönyvek is német birodalmiak voltak²⁶ – az iskola légkörének, szellemiségének átalakulása következett, s a magyar nyelv és kultúra terjesztése fontos faktorrá vált. Az intézményben „a birodalmi német gyermekeket [...] Magyarország régi becses kultúrájában jártassá teszik”, míg „magyar barátaink gyermekei számára iskolánk annak lehetőségét nyújtja, hogy a

német nyelvet és kultúrát kényelmesen és jól megismerjék” – tartalmazza az igazgatói jelentés 1930-ban.²⁷

3. Mindennapok a Németbirodalmi Iskolában

Az iskola precízen vezetett statisztikái és áttekinthetően megszerkesztett éves értesítői (a *Jahresbericht*-ek) alapján pontosan követhetjük az évek során az oktatói gárda összetételével, az iskolai tananyaggal és tantárgyankénti órabontással, a tanulói listákkal és statisztikákkal (tanulósám, anyanyelv, állampolgárság), és a tanév történéseivel kapcsolatos információkat. Ezekből az iskola nemzetközi karakterére következtethetünk. Példaként az 1929/30-as tanévet kiragadva (azért épp ezt, mert a saját kutatásaim homlokterében álló neves Délkelet-Európa-történész, Fritz Valjavec²⁸ indíttatását vizsgálva az ő itteni érettségiző évfolyamát alaposabban is szemügyre vettem²⁹), a statisztika szerint az iskola 12 osztályát 518 tanuló látogatta, szinte pontosan ugyanannyi lány, mint fiú (254/264). 19 nációt, létszámuk szerinti sorrendben magyar, birodalmi német, osztrák, cseh, holland, lengyel, román, svájci, orosz, lett, francia, olasz, görög, angol, dán, jugoszláv, török, bolgár és svéd gyermekeket regisztráltak. Anyanyelvük alapján 278-an tartoztak a német, 240-en a nem német kategóriába. A négy nagyobb létszámú nációt tekintve német anyanyelvű volt a 293 magyar állampolgárból 82, a 107 birodalmi németből 107, a 45 osztrákból 44 és a 31 „cseh”-nek nevezett állampolgárból 28.³⁰ A XII. osztály érettségi vizsgára bocsátott 22 tanulójáról (épp a fele magyar, közülük három izraelita) készített összegző táblázat a végzősök személyi adatain túl (születési idő, hely, állampolgárság) vallási hovatartozásukat és édesapjuk foglalkozását is tartalmazza.³¹ A szóban forgó évfolyamra járók szülei közt volt mérnök, orvos, tanár, hivatalnok, katonatiszt, gyáros, nagykereskedő, igazgató, sőt budapesti osztrák követ³² is. Az összegzés még arra is figyelmet fordít, hogy az adott év írásbeli érettségi kérdéseinek, illetve feladatainak felsorolásán³³ túl a végzősök tanulmányi továbbmenetelét is figyelemmel kísérrje.

A Reichsdeutsche Schule falai közt működő tanári kar, a 20-as évek legelején megtörtént nagyszabású személyi változások óta jószerevével stabilnak és állandónak tekinthető. Az iskola – 25 éves fennállására visszatekintő – jubileumi értesítője erről így ír: „[...] az utóbbi években csupán igen csekély változások következtek be a tanárokat illetően, a német és a magyar tanerők a legszebb harmóniában dolgoznak együtt.”³⁴ Ami a tanárok nemzeti hovatartozását illeti, erről is pontos kimutatásokkal rendelkezünk. A már említett metszet évében, 1930-ban, 23 tagból állt a tantestület, ebből 9 magyar állampolgár volt, 1 osztrák, a többi 13 pedig – köztük az igazgató, Friedrich-Karl Hublitz – birodalmi német (porosz, szász, hesseni, bajor, württembergi).³⁵ A tanári kar magyar tagjai közül egyértelmű tekintéllyel bírt Helle Ferenc, aki a legrégebb óta, már 1920-tól, tanított az iskolában. Hellének a tantestületen belüli helyét jól jelzi, hogy 1932 októberében, Klebelsberg Kuno

korábbi kultuszminiszter gyászszertartásán az igazgató kíséretében ő képviselte az iskolát.³⁶ A történész Helle, aki a magyar–német kultúrkapcsolatok kutatója volt (szintetikus igényű, igaz 1945 után indexre tett könyve³⁷ is megjelent a témáról), az iskola tanáraként a magyar nemzeteszme és a magyar államgondolat elkötelezett híveként igyekezett befolyásolni a tanulók szemléletét.³⁸

A tantestület német tagjai többnyire nyitott, toleráns gondolkodású pedagógusok voltak, így jellemzik őket a tanítványok későbbi visszaemlékezései is; alkalmasint épp ezért, a Hitler hatalomátvételével beköszöntő átrendeződés elől a számukra nagyobb szabadságfokot jelentő – a kortársak által egyébként is a legerősebb külföldi német iskolának tekintett – budapesti intézménybe kerülve próbáltak kivárára berendezkedni.³⁹ Politikailag látványosan semlegesek, sőt passzívak voltak: óvakodtak a fogadó állam és az itteni német kisebbség közötti (pl. a kisebbségi iskolák sorvasztása ügyében fellángoló) nemzetiségpolitikai küzdelmekben állást foglalni, továbbá igyekeztek a legkevésbé sem úgy feltűnni, mintha a német birodalmi célok hordozói és előretolt bástyái volnának. E szellemiséget vitték tovább a Hublitzot felváltó igazgatók is (Peter Rettig 1933–37 között, majd Friedrich Lange 1937-től), amennyiben következetesen ellenálltak Berlin ama elvárásának, hogy az iskolának nemzetiszocialista arculatot adjanak. Tették ezt akkor is, amikor zsidó származású diákjaik jogainak megvédelmezése érdekében akár az intézmény és az NSDAP közötti feszültséget is föl merték vállalni,⁴⁰ s tették fű alatt akkor is, amikor bizonyos ügyekben mégis engedni, alkalmazkodni kényszerültek. Az idomulás jele, hogy már 1934-ben horogkeresztes zászló lobog az iskola Damjanich utcai épülete előtt „*a német nép nemzeti ünnepnapja*”-vá átkeresztelt május 1-jén – szúrja ki azonnal a magyar sajtó,⁴¹ mely hamarosan arról is tudósít, hogy aligha véletlenül épp a Reichsdeutsche Schule épületét ragasztják tele röpcédulákkal a szocdemek.⁴² Rendszeresen jelennek meg beszámolók az iskola fölkeresését kitüntetett programként kezelő birodalmi államférfiak budapesti látogatásairól is: a magyar kultúrpolitika jóakarátú barátjaként jellemezhető Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszter (1926. májusi) látogatását⁴³ a 30-as években már nemzetiszocialista prominensek követik, így 1934 októberében Rust,⁴⁴ 1936 szeptemberében Goebbels,⁴⁵ 1937 decemberében Schirach,⁴⁶ 1938 januárjában Bohle.⁴⁷ Utóbbiak nyilván sokak szemében ejtettek foltot az intézmény imázsán.

Pedig az iskola csakugyan gondot fordított arra, hogy a magyar közvélemény szimpátiáját „hazafias magatartás” révén nyerje meg. A kormányzóné nyomorenyhító segélyakcióinak rendszeres adományozói közt a napilapokban közzétett listákon mindig ott találjuk az iskolát,⁴⁸ s 1940 nyarán még az árvízkárosultak javára indult országos gyűjtésbe is adományt tett az iskola Kazinczy önképzőköre.⁴⁹ A magyar és a német kultúra találkozási pontjai köré szervezett iskolai rendezvényekről is rendszeresen tájékoztat a korabeli sajtó. Csak néhány példa ezek közül: német mesedélután gyermekeknek,⁵⁰ Weber-zeneünnep (Klebensberg, Becker és von Schoen követ részvételével),⁵¹ Goethe-ünnep a Vigadóban (a vendégek közt

Károlyi Gyula miniszterelnök feleségével és Berzeviczy Alberttel),⁵² és az iskola szokásos karácsonyi matinéja keretében a „Hazáért és szabadságért” mottó jegyében a Magyar Színházban megrendezett ünnepség, ahol Budavár 250 évvel azelőtti visszavételének tisztelegve a diákszínjátszó kör (tudatosan magyar tematikát választva) Theodor Körner *Zrínyi* című darabját mutatta be.⁵³ Utóbbi kapcsán a tudósítások kiemelik, hogy a színre vitt művet „a nagy német költő 1813-ban írt[a] azzal a céllal, hogy a nagy magyarnak hősi hazaszeretetével az ébredező német szabadságszellemeire buzdítóan hasson.”⁵⁴

Az efféle imázsépítő, jól érzékelhetően a befogadó közegnek szóló baráti gesztusok értékelése kapcsán meggyőződésünk szerint akkor járunk el helyesen, ha e magatartást a korabeli Németország oktatási intézményeinek arculatával vetjük össze. Arról azonban, hogy az iskola szellemisége mennyire nem a németországi viszonyokkal volt konform,⁵⁵ mégiscsak a zsidó diákok iránti bánásmód tanúskodik a legbeszédesebben. S épp ez az, amit az egykori növendékek hálás visszaemlékezései sohasem mulasztanak el megemlíteni.⁵⁶ „*Szinte hihetetlennek tűnik – idézi föl Ernst Deger, az egykori tanár –, hogy még 1944 márciusában is, amikor az amerikaiak már Budapestet bombázták, az iskola sok zsidó származású gyerek számára állított ki érettségi bizonyítványt. Ezeknek a diákoknak néhány nappal később, a német SS-csapatok budapesti bevonulását követően már Dávid-csillagot kellett viselniük.*”⁵⁷ Az érettségi vizsga – saját hatáskörben történő – előbbre hozása⁵⁸ a tanulmányok lezárásának lehetőségét jelentette e diákoknak, az viszont, hogy a beinduló deportálások során (nem kis kockázatot vállalva) az iskola pincéiben bújtattak sokakat, még többet, az életet jelentette néhányuknak.⁵⁹

1944. október 10-én aztán egy bombatámadás következtében az iskola épülete is megsérült, így a követség utasítására a tanári kar – a teljes berendezés hátrahagyásával – elhagyta az épületet, s a német állampolgárok evakuálására biztosított különvonaton távozott az országból...⁶⁰

JEGYZETEK

1. Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33. Hrsg. vom Direktor der Anstalt, Studienrat Friedrich-Karl Hublitz, Budapest, 1933., 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest”, 1. A jubileumi iskolai értesítő első mondata így hangzik: „Die Reichsdeutsche Schule zu Budapest ist eine achtklassige Oberrealschule mit vierjähriger Grundschule, in der Knaben und Mädchen gemeinsam unterrichtet werden.” A koedukált oktatás kapcsán lásd még Székely Éva (2003): „Egy nagy csapat tagja leszek...” Népszava, 2003. február 8., 8. old.
2. Karinthy Ferencről (1921–1992) van szó.
3. Karinthy Frigyes (1932): Német iskola. Gyerekek és felnőttek számára. Pesti Napló, 1932. június 19., 36. old.

4. Papp Gábor Zsigmondnak az iskoláról készített dokumentumfilmjében (lásd 11. jegyzet) az egyik egykori diák (Kende Éva mikrobiológus) édesanyja egyik 30-as évek végi levelére hivatkozva használja ezt az arányszámot, amit aztán a filmmel foglalkozó sajtócikkek is átvesznek (pl. Bernáth László: A birodalom iskolája. Népszava, 2005. január 19. 6.). – Az adat ellenőrzésére kiválóan alkalmasak lennének az iskola precízen vezetett éves értesítői, ezeket végignézve azonban azt tapasztaljuk, hogy míg a 20-as évek évkönyveinek részletes tanulói statisztikáiból felekezeti kimutatások is kinyerhetőek, addig a 30-as évek végére ugyanezen táblázatokból már hiányoznak a vallási adatok! Márpedig ezek hiányában nem meghatározható a zsidó diákok pontos részaránya.
5. Karinthy Márton (2003): A boszorkánykérdés végső megoldása. Szombat. Zsidó politikai és kulturális folyóirat, 2003. november 1. – <http://www.szombat.org/archivum/karinthy-marton-a-boszorkanykerdes-vegso-megoldasa-1352774062>
6. Uo.
7. „Reichsdeutsch-Schule”. Szabad Nép, 1947. április 30., 4.
8. Különös melegség árad az egykori iskolát felidézve Darvas Iván önéletrajzi könyvéből, ld. Darvas Iván (2001): Lábjegyzetek. Európa. Budapest.
9. Az olimpiai bajnok visszaemlékezése szerint a „[...] diákság koedukált és nemzetközi volt. Jó és kevésbé jómódúak, más-más vallásúak. Mégis ideális közösségben éltünk. Imádtam iskolába járni.” Vö. Székely (2003).
10. A birodalom iskolája (2003, 57 perc). – 2004-ben, a 35. Magyar Filmszemlén a legjobb dokumentumfilm és a dokumentumfilmek operatőri kategóriájának díját is elnyerte. A film harmadik darabja a rendező tematikus trilógiájának, melynek első része (A kollégium végnapjai; 1996) az Eötvös-kollégium 1945–1950 közötti időszakáról szól, második része pedig (Sihedernyi koromban; 2000) a kommunista elitképzőként 1946–1956 között működő Gorkij Iskoláról.
11. Vö. Bucsay Mihály (1978): A budapesti németajkú református gyülekezet százhusz éve. Theológiai Szemle XXII. évf. 345–348. old.
12. Richard Klar (1868–1933) 1904 és 1912 között volt a gyülekezet lelkipásztora. Rövid életrajzát (fényképekkel) lásd: www.wikitree.com/wiki/Klar-29
13. Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33., 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest”, 1. A Németországából idevezényelt első tanár neve Klemm volt, aki mellé már az 1910/11-es tanév kezdetén szerződtettek egy második tanerőt, Gustav Wolfot. Klemm hazaköltözése után (1912) ő vitte tovább az iskolát, s oktatott a felmenő rendszerben gyarapodó VI. és VII. osztályokban, míg a IV. és V. osztályok (Georg Rezat), illetve az I., II. és III. osztályok (Ilse Pape) ellátására új tanerőket szerződtetett. Uo., 2.
14. Vö. BH, 1909. január 21., 13.; BH, 1909. április 9., 7.; BH, 1909. szeptember 2., 3.; BH, 1909. szeptember 3., 3.; BH, 1910. november 12., 11.; BH, 1910. november 5., 14; PH, 1902. július 16., 9. PH, 1909. április 9., 8.; PN, 1909. január 5., 15.; PN, 1909. február 6., 8.; Népszava, 1909. január 21., 6.

15. Fővárosi Közlöny, XX/7. szám. 1909. január 22., 123–124. old. (Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1909. évi január hó 20-án tartott rendes közgyűlése; Szilágyi Károly interpellációja); XXI/85. szám. 1910. november 15., 1965. old. (A közoktatási bizottmány f. hó 11-én gróf Festetics Géza tanácsnok elnöklete alatti ülése; Havass Rezső interpellációja, Festetics válasza); XXII/4. szám. 1911. január 13., 60–61. old. (Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1911. évi január 11-én tartott rendes közgyűlése; Havass Rezső interpellációja). – Belügyi Közlöny, XXII/10. szám. 1917. február 25., 285. old. (Egyleti alapszabályok, A „Reichsdeutsche Schule” Egyesület alapszabályának a belügyminiszter által – 16 184/1917. B.M. sz. alatt – tett láttamozása). – Ugyanerről lásd Budapesti Közlöny, 1917. február 15., 4. old. – Hivatalos Közlöny, XXXII/7. szám. 1924. április 1., 69–71. old. (A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1923. évi 136 843/V. sz. rendelete, 7. p.: magyar állampolgárságú gyermekek a budapesti „Reichsdeutsche Schule”-ba történő fölvételének engedélyezése miniszteri hatásköréről).
16. Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33., 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest”, 2.
17. 1923. évi 136 843/V. VKM sz. rendelet. – Lásd továbbá K. F. [Kemény Ferenc – O.L.] (1927): A budapesti német birodalmi iskola. Magyar Paedagogia, 36. évf. 48–51. old., 49.
18. Az engedélyezés 16 184/1917. B. M. sz. alatt történt meg.
19. Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33., 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest”, 2–3.
20. Egon Graf von Fürstenberg-Stammheim (1869–1925) 1912 és 1922 között állt a német képviselő élén, 1921 októberéig (elődeihez hasonlóan) főkonzulként, majd ezt követően (elsőként ilyen rangban) követként.
21. Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33., 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest”, 4.
22. Vö. Ernst Deger (1999): Die Reichsdeutsche Schule in Budapest. In: Deutsche in Budapest. Hrsg. von Wendelin Hambuch. Deutscher Kulturverein. Budapest. 272–275. old., 272. A gyűjteményes kötet a német nyelvű kiadást megelőző évben magyar nyelven is megjelent. Lásd Németek Budapesten. Szerk.: Hambuch Vendel. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat. Budapest. 1998. Ugyanakkor a két kötet tanulmányai nem fedik egymást, akadnak, amelyek csak a német, ill. csak a magyar változatban szerepelnek. Az iskola egykori tanáráként személyesen is érintett Deger (akinek neve a német kiadásban hibásan, Degger alakban szerepel) eredetileg német nyelven íródott cikke sajnos meglehetősen pongyola, olykor kifejezetten hibás fordításban került közlésre: Német Birodalmi Iskola (Reichsdeutsche Schule) Budapesten. I. m., 188–190. – A teljes értékű intézmény rangját („Vollanstalt”) 1926. júniusi határozatával a német belügyminisztérium is biztosította számára. Vö. Kemény (1927), 50.
23. Vö. Bericht über das 31. und 32. Schuljahr 1938–40. Budapest, 1940., Schülerstatistik. A) Schülerzahl der einzelnen Klassen. 16. Az iskola tanulószámának az alapítás

- óta eltelt időszakban végbement változásáról (1940-ben már 740 körüli a létszám) látványos grafikonon tájékoztat. Vö. Uo., Entwicklung der Schule in den Jahren 1908–1940. 15. – 1940 májusában elindult a Reichsdeutsche Schule óvodája is (15 gyermekkel), ám számuk – az aktuális Jahresberichte szerint – már 1940/41-ben 90-re, 1941/42-ben pedig 120-ra emelkedett.
24. „A német birodalmi iskolában már nincs hely.” Budapesti Hírlap, 1931. június 26., 9. Az 1928/29-es tanévben beiratkoztak diákoknak az 1939/40-es tanév végén érettségit tett (XII.) évfolyama volt az utolsó, ahol egy osztály alkotott egy évfolyamot, az 1929/30-as évfolyamtól kezdve ugyanis a nagy túljelentkezésre tekintettel már két osztályt (a és b) indítottak egy évfolyamon.
 25. Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33., 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest”, 4.
 26. Kemény (1927), 4.
 27. Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30. Hrsg. vom Direktor der Anstalt, Studienrat Friedrich-Karl Hublitz, Budapest, 1930., I. Allgemeiner Bericht des Direktors, 1.
 28. Valjavec tudományos életművéhez és kiterjedt magyarországi kapcsolatrendszeréhez lásd Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció. Budapest.
 29. Valjavec később tudományos karriert befutó osztálytársai közt ott volt Magyar Beck Vladimír mezőgazdasági gépészmérnök, az Agrártudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára, az Állatorvos-tudományi Egyetem díszpolgára, a Magyar–Orosz Mezőgazdasági Szótár szerkesztője, szakkönyvek (Mezőgazdaság és élelmezésügy I–II.) szerzője, továbbá Szentágothai (az iskola érettségizőinek nyilvántartásában még: Schimert) János is, a neves anatómus, az MTA elnöke. Vö. Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30., VI. Die Reifeprüfung haben bestanden, 10., No. 1 és No. 17.
 30. Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30., V. Schülerstatistik, 9.
 31. Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30., VI. Die Reifeprüfung haben bestanden, 10.
 32. Valjavec osztálytársai közül Marie Agnes Calice-nek volt az édesapja a budapesti osztrák képviselőt 1918 óta vezető (amúgy neves orientalista és egyiptológus) Franz Alfred Heinrich Graf Calice (1875–1935). Vö. Agstner, Rudolf (2015): Handbuch der Österreichischen Auswärtigen Dienstes. Band 1: 1918–1938. Zentrale, Gesandtschaften und Konsulate. Lit. Wien. 244.
 33. Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30., VII. Die Aufgaben der schriftlichen Reifeprüfung, 11.
 34. Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33., 25 Jahre „Reichsdeutsche Schule zu Budapest”, 5. A jubileumi iskolai értesítő az első nyomtatott „Jahresbericht” óta az iskolában tevékenykedő s így nyomon követhető oktatói állományról is közöl egy listát (évfolyamonkénti bontásban). Uo., IX. Die an der Schule tätigen Lehrer, 15.
 35. Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30., III. Das Lehrerkollegium 1929–1930, 7.

36. Helle rang- és fizetési fokozatainak emelkedése is nyomon követhető a korabeli közlönyök segítségével. 1938. június 30-án a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére Hellének, „a budapesti Német Birodalmi Iskolához szolgálattételre beosztott” állami gimnáziumi rendes tanárnak a gimnáziumi igazgatói címet adományozzák (vö. Budapesti Közlöny, 1938. július 9., 150. szám. 3.). 1943. július 1-jével mint gimnáziumi igazgatói címmel felruházott állami gimnáziumi tanárt „a VI. fizetési osztály 3. fokozatának megfelelő 10. fizetési fokozatba” léptetik elő (vö. Budapesti Közlöny, 1943. augusztus 8., 177. szám. 1.). 1941. július 21-ével pedig a gimnáziumi igazgatói címmel felruházott állami gimnáziumi rendes tanár helyett a tanügyi főtanácsos gimnáziumi igazgatói cím viselésére jogosítják (vö. Budapesti Közlöny, 1944. július 28., 169. szám. 2.).
37. Helle Ferenc (1942): A magyar–német művelődési kapcsolatok története. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. – Ismertetése A. F. Ch. Wirthoven-től [Tafferner Antal – O.L.]. Deutsche Forschungen in Ungarn 9. évf. (1944–1985) [Heft 1–4., 1985!]. 394–396. old.; valamint Néptanítók Lapja, 1942/20. szám. 1008–1009. old., ill. (ua.) Pesti Hírlap, 1942. október 10., 6. old.
38. E gondolatkör jegyében általános népnevelői tevékenységet is fővállalt, egyebek mellett népszerűsítő tudományos előadások tartásával, mégpedig az adott kor viszonyai között a lehető legszélesebb nyilvánosságot biztosító fórumon: „Franz Helle, a budapesti német birodalmi iskola tanára október 20-án németnyelvű előadást tart a rádióban *Ungarn in Breslau* (Magyarok Boroszlóban) címmel.” Vö. Pesti Napló, 1938. október 7., 17. old.
39. E motivációjukat érzékeny reléekkel rendelkező diákjaik is hamar megéreztek. Markó László egyetemi tanár, akadémikus, az MTA kémiai tudományok osztályának elnöke életútjára (Veszprém díszpolgárává választásakor, 2011-ben) visszatekintve így emlékezett az egykori alma materre: „Félreértés ne essék, nem náci szellemben neveltek minket. Ennek nagyon egyszerű oka volt: azok a német általános és középiskolai tanárok, akik nem lelkesedtek a náci ideológiáért, szívesen jöttek Budapestre tanítani – így mégis messzebb voltak a tüztől.” Vö. <http://vportre.hu/2011-nyar/kuezdoottem-a-provincialis-szemlelet-ellen>
40. Deger (1998), 190.
41. Vö. Német május elseje. Ujság, 1934. május 2., 7. „Ugy a német követség, mint a Damjanich-utcai birodalmi iskola előtt horogkeresztes zászló jelezte, hogy az új Németország ünnepét ülik a budapesti német kolónia tagjai és kedden este 400 terítéses ünnepséget rendeztek a Pannónia-szállóban, amelyen a német követség, élén Mackensen követtel, is hivatalosan képviseltette magát.”
42. Vö. A német követség feljelentésére 400 pengőre ítélték Esztergályos Jánost. 8 Órai Ujság, 1937. október 27., 2., valamint Engedély nélküli falragaszok miatt elítélte a rendőrbíróság Esztergályos János képviselőt. Budapesti Hírlap, 1937. október 27., 9.

43. Vö. Imponáló a magyarság áldozata a kultúráért – mondotta Becker porosz kultuszminiszter. 8 Órai Ujság, 1929. május 29., 3., valamint Dr. Becker porosz kultuszminiszter látogatása. Néptanítók Lapja, 1926/23–24. szám. 14–17., 14.
44. Vö. A német nevelésügyi miniszter Budapesten. Pesti Hírlap, 1934. október 13., 11.; Rust miniszter látogatásai. Ujság, 1934. október 13., 9.; Rust német kultuszminiszter Az ember tragédiájának előadásán. Budapesti Hírlap, 1934. október 13., 6.; Rust német kultuszminiszter pénteki látogatásai. Pesti Napló, 1934. október 13., 12.
45. Vö. Göbbels német miniszter Budapesten. Budapesti Hírlap, 1936. szeptember 29., 7.; Göbbels német miniszter Budapesten. Pesti Hírlap, 1936. szeptember 29., 12.; Göbbels négy órát töltött Budapesten. Pesti Napló, 1936. szeptember 29., 11.
46. Vö. A német birodalmi ifjúsági vezető Budapesten. Pesti Hírlap, 1937. december 15., 9.; A kormányzó elsőosztályú Érdemrenddel tüntette ki Baldur von Schirachot. Budapesti Hírlap, 1937. december 15., 5.; A kormányzó kihallgatáson fogadta Baldur von Schirachot. Pesti Napló, 1937. december 15., 10.; Elutazott Budapestről Baldur von Schirach. Ujság, 1937. december 15., 2.
47. Vö. Bohle német államtitkár szerdai napja Budapesten. Pesti Napló, 1938. január 27., 5.; A német sajtó Bohle államtitkár látogatásának jelentőségéről. Budapesti Hírlap, 1938. január 27., 3.; Bohle államtitkár Széll belügyminiszternél. Pesti Hírlap, 1938. január 27., 3.
48. Vö. A kormányzóné nyomorenyhító mozgalma. Pesti Hírlap, 1935. december 22., 4.; Adományok a kormányzóné nyomorenyhító mozgalma. Pesti Napló, 1935. december 22., 18.; A kormányzóné segélyakciója. Budapesti Hírlap, 1936. január 4., 12.; A kormányzóné nyomorenyhító mozgalma. Pesti Napló, 1937. november 23., 12.; Adományok Horthy Miklósné akciójára. Ujság, 1937. november 23., 4.; A kormányzóné nyomorenyhító mozgalma. Pesti Hírlap, 1937. december 28., 6.; A kormányzóné nyomorenyhító mozgalma. Pesti Napló, 1937. december 28., 13.
49. Vö. Kimutatás az árvízkárosultak javára megindított országos gyűjtés során a Belügyminisztérium 64.100. számú letétszámláján az 1940. évi június hó 4. napján befolyt pénzzadományokról. Budapesti Közlöny, 1940. június 16., 134. szám. 8.
50. Vö. Az első német mesedélután a Német Népszínpadon. Népszava, 1919. június 17., 8.
51. Vö. A német birodalmi iskola Weber-ünnepén. [A fotón Becker, Klebelsberg és Schoen látható – O.L.]. Az Est, 1926. május 30., 14.; K. F. [Kemény Ferenc – O.L.] (1926): Szellemi együttműködés Magyarország és Németország között. Magyar Paedagogia 35. évf. 160–170. old., 162. – A látogatásról (Becker szemszögéből) lásd Ujváry Gábor (2006): Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról. Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2006. 279–306. old. Becker kiváló magyar kapcsolataihoz lásd Ujváry Gábor (2000): Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése. Hungarológia 2000/3. szám. 99–120. old.; valamint Ujváry Gábor (2002): Auswirkungen Preußens auf die ungarische Wissenschaftspolitik in den 1920er Jahren: Friedrich Schmidt-Ott, Carl Heinrich Becker und Graf Kuno Klebels-

- berg. In: Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandsaufnahmen zu Formationen, Brüchen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts. Hrsg. von Rüdiger vom Bruch. Steiner. Stuttgart. 180–192. old.
52. Vö. A budapesti birodalmi németek Goethe-ünnepe. Pesti Hírlap, 1932. március 23., 5.; A Goethe-ünnepek. Ujság, 1932. március 23., 6.
53. Vö. A budapesti Németbirodalmi Iskola ünnepi matinéja. Budapesti Hírlap, 1936. december 6., 10.
54. Vö. Körner Zrinyi-je a birodalmi német iskola előadásában. Budapesti Hírlap, 1936. december 15., 9.
55. A Pesti Napló 1938 novemberében (a Német Távirati Irodára hivatkozva) „Zsidók többé nem járhatnak német iskolába” címmel tudósított a németországi zsidóellenes intézkedésekről. Az intézkedés egyfelől érintette a német felsőoktatást: „Rust birodalmi miniszter táviratban utasította a német főiskolák rektorait, hogy zsidóknak tiltsák meg az előadásokon való részvételt, és tiltsák ki őket a főiskolák épületéből. Most készülő törvényjavaslat szerint a jövőben zsidók nem tanulhatnak német főiskolákon.” Ugyanakkor a német iskolarendszer alsóbb fokaira is hasonló szigorú sújtott le: „Rust birodalmi népoktatási miniszter az ügy további törvényes rendezéséig azonnali hatállyal elrendelte, hogy zsidóknak tilos német iskolák látogatása. A zsidók csak zsidóiskolákat látogathatnak. Amennyiben ez még nem történt volna meg, azonnal el kell bocsátani az ezidőszerint német iskolákat látogató zsidó tanulókat.” Pesti Napló, 1938. november 15., 9.
56. Papp Gábor Zsigmond idézett (2003-as) dokumentumfilmjében a visszaemlékezők szavaiból csaknem egyöntetűen kiérződik a hála a zsidó származású diákok mentésével kapcsolatosan. A filmben megszólalók által elmondottak – német nyelvű – átiratát lásd: Zur Geschichte der Reichsdeutsche Schule zu Budapest. http://www.humboldt.hu/sites/default/files/reichsdeutscheschule_hintergrund.pdf
57. Deger (1998), 189.
58. A „rendhagyó érettségi”-re visszaemlékezve Kende Éva (2014 márciusában) ezt írja: „Már az írásbeli vizsgák is a megszállt országban zajlottak le, április 1-jén. A szóbeli vizsgák pedig eredetileg májusra, tehát olyan időpontra voltak kitűzve, amikor Magyarországon a legújabb rendeletek értelmében sárga csillagot kellett viselnie minden zsidónak minősülő személynek, ha a lakását elhagyta. Ezzel a jellel pedig a német iskolában, az un. Reichsdeutsche Schule-ban, amelynek a tanulója voltam, nyilvánvalóan nem lehetett megjelenni. A problémát Dr. Friedrich Lange, az igazgató oldotta meg. Április 2-án minket, érintetteket (rajtam kívül még hat másik zsidó származású, kikeresztelkedett gyerek is érettségi előtt állt) behívott magához az irodájába és megkérdezte (természetesen németül), hogy ki vagyunk e téve 'légi veszélynek' [...]. Érdekes módon mindnyájan megértettük, hogy ez egyfajta titkos beszéd – kód – és a sárga csillag viselésére vonatkozik. Igenlő válaszkra Lange igazgató úr (nyilván a tanári kar aktív vagy hallgatólagos tudomásával) közölte velünk, hogy vagy megpróbáljuk előzetes felkészülés nélkül másnap (vagyis a kötelező sárga csillag

- viselése előtt néhány nappal) elkezdni a szóbeli érettségi vizsgát, vagy tudomásul vesszük, hogy számunkra elhalasztódik az érettségi. [...] Külön és korán érettségiző kis csoportunk végül is két nap alatt átesett mindenén, a tanárok pedig rövid úton végleges búcsút vettek tőlünk.” Vö. Kende Éva (2014): Az én 1944/45-ös krónikám. <http://www.csillagoshazak.hu/hazak/VII/damjanich49> – Mindezt (még az iskolaigazgató által fölített kérdést is pontosan ugyanúgy visszaidézve) megerősíti egy másik, a Frankfurter Allgemeine Zeitungban (2013 tavaszán) megjelent másik emlékezés is. Vö. Vaubel, Ulrich O. (2013): Bist Du luftschutzgefährdet? Wie der Direktor der „Reichsdeutschen Schule zu Budapest” seinen jüdischen Maturanden im Frühling 1944 zum Abitur verholfen hat. <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/medien/unsere-muetter-unsere-vaeter/die-leserdebatte/ulrich-o-vaubel-bist-du-luftschutzgefahrdet-12127590.html>
59. E – szintén a visszaemlékezésekben dokumentált – bátor kiállítás ismeretében nehéz nem észrevenni az összefüggést az iskola által zsidó diákjai védelmében tanúsított magatartás és ama tény között, hogy a 30-as évek végére elmaradtak az iskola korábbi éves értesítőiben még fellelhető felekezeti jellegű adatok a tanulókról.
60. Deger (1998), 190.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agstner, Rudolf (2015): Handbuch der Österreichischen Auswärtigen Dienstes. Band 1: 1918–1938. Zentrale, Gesandtschaften und Konsulate. Lit. Wien.
- Bericht über das 22. Schuljahr 1929–30. Hrsg. vom Direktor der Anstalt, Studienrat Friedrich-Karl Hublitz, Budapest, 1930.
- Bericht über das 25. Schuljahr 1932–33. Hrsg. vom Direktor der Anstalt, Studienrat Friedrich-Karl Hublitz, Budapest, 1933.
- Bericht über das 31. und 32. Schuljahr 1938–40. Budapest, 1940.
- Bucsay Mihály (1978): A budapesti németajkú református gyülekezet százhusz éve. *Theológiai Szemle* XXII. évf. 345–348. old.
- Darvas Iván (2001): *Lábjegyzetek. Európa.* Budapest.
- Deger, Ernst (1998): Német Birodalmi Iskola (Reichsdeutsche Schule) Budapesten. In: *Németek Budapesten.* Szerk.: Hambuch Vendel. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat. Budapest. 188–190. old. [Német nyelvű változata: Deger, Ernst (1999): *Die Reichsdeutsche Schule in Budapest.* In: *Deutsche in Budapest.* Hrsg. von Wendelin Hambuch. Deutscher Kulturverein. Budapest. 272–275. old.]
- Helle Ferenc (1942): *A magyar–német művelődési kapcsolatok története.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- K. F. [Kemény Ferenc] (1926): Szellemi együttműködés Magyarország és Németország között. *Magyar Paedagogia* 35. évf. 160–170. old.

- K. F. [Kemény Ferenc] (1927): A budapesti német birodalmi iskola. *Magyar Paedagogia*, 36. évf. 48–51. old.
- Karinthy Frigyes (1932): Német iskola. Gyerekek és felnőttek számára. *Pesti Napló*, 1932. június 19., 36. old.
- Karinthy Márton (2003): A boszorkánykérdés végső megoldása. Szombat. Zsidó politikai és kulturális folyóirat, 2003. november 1. <http://www.szombat.org/archivum/karinthy-marton-a-boszorkanykerdes-vegso-megoldasa-1352774062>
- Kende Éva (2014): Az én 1944/45-ös krónikám. <http://www.csillagoshazak.hu/hazak/VII/damjanich49>
- Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció. Budapest.
- Ujváry Gábor (2000): Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése. *Hungarológia* 2000/3. szám. 99–120. old.
- Ujváry Gábor (2002): Auswirkungen Preußens auf die ungarische Wissenschaftspolitik in den 1920er Jahren: Friedrich Schmidt-Ott, Carl Heinrich Becker und Graf Kuno Klebelsberg. In: *Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandsaufnahmen zu Formationen, Brüchen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts*. Hrsg. von Rüdiger vom Bruch. Steiner. Stuttgart. 180–192. old.
- Ujváry Gábor (2006): Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról. *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2006. 279–306. old.
- Vaubel, Ulrich O. (2013): Bist Du luftschutzgefährdet? Wie der Direktor der „Reichsdeutschen Schule zu Budapest“ seinen jüdischen Maturanden im Frühling 1944 zum Abitur verholfen hat. <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/medien/unsere-muetter-unsere-vaeter/die-leserdebatte/ulrich-o-vaubel-bist-du-luftschutzgefaehrdet-12127590.html>

A korabeli lapokból vett források:

- 8 Órai Ujság, 1929. május 29., 3.; 1937. október 27., 2.
- Az Est, 1926. május 30., 14.
- Bélgiai Közlöny, XXII/10. sz., 1917. február 25., 285.
- Budapesti Hírlap, 1909. január 21., 13.; 1909. február 6., 3.; 1909. április 9., 7.; 1909. szeptember 2., 3.; 1909. szeptember 3., 3.; 1910. november 5., 14.; 1910. november 12., 11.; 1931. június 26., 9.; 1934. október 13., 6.; 1936. január 4., 12.; 1936. szeptember 29., 7.; 1936. december 6., 10.; 1936. december 15., 9.; 1937. október 27., 9.; 1937. december 15., 5.; 1938. január 27., 3.
- Budapesti Közlöny, 1917. február 15., 4.; 1938. július 9., 150. sz., 3.; 1940. június 16., 134. sz., 8.; 1943. augusztus 8., 177. sz., 1.; 1944. július 28., 169. sz., 2.
- Fővárosi Közlöny, XX/7. sz., 1909. január 22., 123–124.; XXI/85. sz., 1910. november 15., 1965.;
- Hivatalos Közlöny, , XXXII/7. sz., 1924. április 1., 69–71.
- Néptanítók Lapja, 1926/23–24. sz., 14–17.; 1942/20. sz., 1008–1009.

Pesti Hírlap, 1902. július 16., 9.; 1909. április 9., 8.; 1932. március 23., 5.; 1934. október 13., 11.; 1935. december 22., 4.; 1936. szeptember 29., 12.; 1937. december 15., 9.; 1937. december 28., 6.; 1938. január 27., 3.; 1942. október 10., 6.

Pesti Napló, 1909. január 5., 15.; 1909. február 6., 8.; 1934. október 13., 12.; 1935. december 22., 18.; 1936. szeptember 29., 11.; 1937. november 23., 12.; 1937. december 15., 10.; 1937. december 28., 13.; 1938. január 27., 5.; 1938. október 7., 17.; 1938. november 15., 9.

Népszava, 1909. január 21., 6.; 1919. június 17., 8.

Ujság, 1932. március 23., 6.; 1934. május 2., 7.; 1934. október 13., 9.; 1937. november 23., 4.; 1937. december 15., 2.